

УДК 811.161.2'367.4.335.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.2.3>

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ВИЯВИ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

THE PRAGMATIC ASPECT OF CO-ORDINATE PHRASES

Павлова І.Г.,

orcid.org/0000-0003-1078-3611

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови*

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ніколашина Т.І.,

orcid.org/0000-0002-7703-0334

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена дослідженню функційного навантаження сурядних словосполучень як одиниць, що беруть участь у генеруванні комунікації різних рівнів. Розвиток прагматики в минулому столітті сприяв з'яві оновленого погляду на багато мовних одиниць, зокрема й сурядні словосполучення. До того ж завдяки прагматичним дослідженням було доведено, що словосполучення не може повністю прирівнюватися до слова за своїми класифікаційними параметрами. Для речення словосполучення слугує формою існування його структурних компонентів.

У розвідці окреслено взаємозв'язок сурядності та однорідності й доведено, що перша – це синтаксична категорія, яка є суттєвою ознакою однорідності, включає в себе однорідність, однак не обмежується нею. Тому доречно говорити про таке співвідношення між цими поняттями, за якого сурядне словосполучення є формою, а однорідні члени – змістом. Обидва ці плани знаходять свою реалізацію в реченні. Визнання наявності сурядного зв'язку між словами в структурі речення цілком логічно й правильно детермінує виокремлення в особний розряд сурядних словосполучень поряд із підрядними – конструкціями, які сформовані на основі підрядного зв'язку, що поєднує два повнозначні слова між собою, де одне головний компонент, а інше – залежний. Незважаючи на те, що обстежувані одиниці вирізняються деякою послабленістю внутрішньокomпонентного зв'язку, вони мають значний прагматичний потенціал. Ці синтаксеми становлять основу для творення тропів, серед яких епітети, метафори, гіперболічні конструкції та звороти з оксюморонним відтінком. Значна кількість словосполучень трансформувалася в сталі вирази, фразеологізми, що є окрасою живого спілкування, текстів художнього та публіцистичного стилів. Звернено увагу на специфічні риси сурядних словосполучень. По-перше, їхніми компонентами можуть бути інколи службові слова, спроможні експлікувати певне значення. Здебільшого такі синтаксеми є сталими й функційно активними в розмовному мовленні виразами. По-друге, у межах сурядного словосполучення можуть функціювати кілька конститuentів із різними семантико-синтаксичними відношеннями, вибудованими за допомогою сурядних сполучників різних груп. Таке складне словосполучення не розкладають на елементи нижчого рівня, а сприймають як одне ціле.

Ключові слова: сурядні словосполучення, синтаксис, прагматика, однорідні члени речення, тропи, комунікація.

The article is dedicated to the study of the functional load of co-ordinate phrases as units involved in the generation of communication at different levels. The development of pragmatics in the last century has contributed to an updated vision and interpretation of many units of language, and co-ordinate phrases are no exception. In addition, pragmatic research has proven that a phrase cannot be fully equated with a word in terms of its classification parameters. For a sentence, a phrase serves as a form of existence of its structural components, but not as its structural component itself. The article outlines the relationship between coordination and homogeneity and proves that the coordination is a syntactic category that is an essential feature of homogeneity, includes homogeneity, but is not limited to it. Therefore, it is appropriate to speak of a correlation between these concepts in which the co-ordinate phrase is the form and the homogeneous members are the content. Both of these plans are realized in the sentence. The author suggests that it is unreasonable to assume that a phrase is a construction formed by only one method with subordination, which, moreover, connects only two fully meaningful words with each other, turning one into the main and the other into the dependent components. If the existence of a subordinating relationship between words is recognized in the sentence structure, then it is quite logical and correct to recognize co-ordinate phrases too. Despite the fact that they are characterized by a certain weakening of the intra-component relationship and some occasionalism, these syntaxes have significant pragmatic potential. They are the basis for the creation of tropes, including epithets, metaphors, hyperbolic constructions and phrases with oxymoronic connotations. A significant number of co-ordinate phrases have been transformed into stable expressions, phraseological units that are the decoration of live communication, texts of fiction and journalistic styles. Attention is drawn to some specific features of the co-ordinate phrases. First, the functional parts of speech sometimes can be their components. For the most part, such syntaxes are stable expressions that actively function in colloquial speech. In this way, the functional parts of speech as an element of a phrase are able to express a certain meaning. Secondly, within the framework of a co-ordinate phrase, several constituents with different semantic and syntactic relations can function, which are built with the help of different classes of co-ordinating conjunctions, and such a complex phrase is not decomposed into several simple ones, but is perceived as a whole.

Key words: co-ordinate phrases, syntax, pragmatics, homogeneous clauses, tropes, communication.

Постановка проблеми. Завдяки інтеграційним процесам у науці й сучасним тенденціям дослідження мови спостерігаємо з'яву не лише нових теорій, а й кардинально змінених поглядів на, здавалося б, вичерпно досліджені раніше мовні одиниці. Не став винятком і синтаксис словосполучення. Сьогодні активно відбувається перегляд традиційної точки зору, відповідно до якої під словосполученням розуміють синтаксичну одиницю, що «утворюється підрядним прислівним синтаксичним зв'язком з двох або більше повнозначних слів з метою розгорнутого називання певного явища» [5, с. 10]. Усе більше науковців обстоюють думку про надання повноцінного статусу словосполучення таким сурядним сполученням слів, як: *клени й дуби; вимогливий, але добрий; довгий ще й нудний* тощо. Так, К. Шульжук вважає, що словосполучення – це «синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним

і сурядним зв'язком» [8, с. 32]. До того ж, якщо раніше погляд про первинність словосполучення щодо речення розглядали як апіорі нормативний, то сучасні мовознавці доводять, що «словосполучення – це вторинна синтаксична одиниця, виникнення і функціонування якої потрібно пов'язувати з ускладненням простого речення. Базою для утворення словосполучень стають вихідні реченнєві конструкції, здебільшого компоненти складного речення» [3, с. 16]. І. Вихованець звертає увагу на те, що «особливо виразно спостерігаємо похідність сурядних словосполучень від вихідних для них складносурядних речень» [Там само]. Якщо факт сурядності в межах словосполучення є очевидним, то нагальною необхідністю є з'ясування прагматичних аспектів обстежуваних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби аналізу словосполучення знаходимо ще в античності. Так, Аполлоній Дискол розгля-

дав особливості зв'язків між словами. У трактаті Варрона «Про латинську мову» йдеться про сполучувальні можливості слів. До XX століття в українському мовознавстві був поширений лексикографічний напрям, для якого характерна певна консервативність. Відповідно до нього, словосполучення максимально наближається за своїми параметрами до слова й не має нічого спільного з реченням; словосполучення – не що інше, як складне найменування; ним може бути лише підрядна сполука. Мовознавці С. Алексєєва, Н. Гуйванюк, С. Бевзенко, М. Кобилянська, І. Слинько у своїх працях розглядають різні аспекти словосполучення, базуючи наукові погляди на означеній вище теорії. Однак паралельно утверджувалася думка про те, що до синтаксичної категорії словосполучення відносять «всі ті семантико-синтаксичні комплекси, єдності словоформ і слів у складі речення, які виділяються в ньому не тільки на основі підрядного синтаксичного зв'язку, але й на основі зв'язку сурядного» [4, с. 32]. Відомі українські мовознавці, зокрема І. Вихованець, П. Дудик, О. Караман, О. Мельничук, М. Степаненко, І. Ющук, досліджують різні аспекти словосполучення як одиниці з підрядним та сурядним типом зв'язку між конституентами.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати прагматичні параметри сурядних словосполучень як одиниць, які тісно пов'язані з реченням, оскільки є формою існування його структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Нові методологічні підходи до осмислення синтаксичних структур зумовили переосмислення інтерпретації словосполучення, зокрема й сурядного. Спостерігаємо проникнення постулатів лінгвопрагматики у сферу аналізу словосполучення, який тривалий час був відмежований від комунікації. Термін «прагматика» уведений американським ученим Ч. Моррісом наприкінці 30-х років XX століття. Цей напрям «утверджував необхідність вирішення важливих проблем на підставі спрямованої практичної діяльності» [7, с. 94]. Відповідно до прагматичного погляду на природу мовних одиниць, «вибір конкретного слова на позначення певного поняття визначається не стільки його сутністю, скільки нашим ставленням до нього» [Там само]. Загальновідомо, що будь-яке словосполучення не володіє комунікативною самостійністю, але воно має «оцінне прагматичне значення, яке може змінюватись в кожній конкретній ситуації. Як і в слові, значення у словосполученні може бути прихованим іншими типами

значень, і декодування його залежить від екстралінгвістичних факторів та від контексту, тобто від тих слів, які входять у це словосполучення і інтерпретують відношення адресата до мовлення» [2, с. 94]. Стає очевидним той факт, що будь-яке словосполучення, зокрема й сурядне, не відірване від прагматичного плану. Цілком зрозуміло, що він є набагато потужнішим у речення, однак словосполучення функціонують у межах цієї комунікативної одиниці, а отже – репрезентують її прагматичний потенціал.

Сурядні словосполучення суттєво відрізняються від підрядних формально-граматичною організацією та семантико-синтаксичним значенням. Їх тлумачать як «побудовані на основі сурядного зв'язку поєднання однофункціональних компонентів» [3, с. 206]. Їм властива тотожна синтаксична позиція, а отже, і синтаксична функція. Тому на реченнєвому рівні ці одиниці є засобами реалізації однорідності членів речення. Сурядні словосполучення як носії однорідності не просто ускладнюють граматичну організацію речення, а й збагачують його семантику. Означені синтаксеми на формально-граматичному рівні можуть бути засобом утворення однорідності будь-яких членів речення: 1) підметів: *Туди й сюди сновигали можі, малі бояри, домажиричі, вогнищани, нарочиті можі, тивуни, городяни, роби й челядники – всі, хто жив у городі чи мав до нього якесь відношення* (І. Білик); 2) присудків: *Ми не говорили тоді більш нічого, лише я відпровадив її до дому, поцілував на прощання її маленьку ручку й, весь психічно розбитий, доволікся врейти до своєї кімнатки* (Ю. Середняк); 3) додатків: *Не було кому заопікуватися ним та навчити драконячого способу життя, бідолаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші* (Ю. Винничук); 4) означень: *Став, застиг вухами, і Ворон ще раз завважив, що праве вухо коня живе – навскіс надрубане, трохи вкорочене, проте чутливе і сторожке* (В. Шкляр); 5) обставин: *Марія, трохи поплакавши і поворокотивши під ніс нечутними словами, йшла собі далі* (М. Матіос).

Варто зауважити, що сурядність і однорідність не тотожні. Сурядність – значно ширше поняття. Для однорідності важливим є семантичний чинник, який полягає в тому, що ряд однорідних членів речення виформовують здебільшого поняття, які належать до спільної семантичної групи: *Крім сосни і ялини, з'явилися дуби, берези, осики і дикі груші* (О. Бердник); *Ні троянди, ні жоржини, барвінок чи кручені паничі – ніхто з цих*

літніх красенів, розкішних і пахучих, не стане на прю з березневими віхолами та дошкульними морозами – ніхто (М. Сиротюк). До складу ж сурядного словосполучення можуть входити конститuentи різних семантичних груп з неоднорідними значеннєвими відтінками: *І хоча я жодного разу, жодним чином не виявив свого несхвалення їхніх пізніх мандрівок, опівнічних вечер на кухні, його відмова стала мовби нашою першою з ним солідарністю, чоловічою й сімейною, нашою спробою окреслити своє, нехай і примарне, коло, те гірко образило Любу, й вона довго не могла нам того пробачити* (Ю. Мушкетик); *Ця хвиля почала заповнювати душу давно, а останні дні він ходив наче захмілений, серце йому співало, сміялося й плакало, шепотіло ніжно й тривожно, і обрії розпахувався до золотої глибини, й поставали в уяві дивовижні видіння* (Ю. Мушкетик). Поза реченням словосполучення **чоловічий та сімейний; співало, сміялося й плакало, шепотіло** семантично не є однорідними, однак функціуючи в межах речення, набувають ознак однорідності, оскільки: 1) виконують тотожну синтаксичну функцію, 2) мають супідрядність тому самому іншому членові речення; 3) характеризуються однаковим морфологічним вираженням словоформ. Наявність таких ознак повністю відповідає параметрам однорідних членів речення [1, с. 6]. Як слушно зауважує С. Алексєєва, «між ОЧР виникають синонімічні відношення, які формуються їх розташуванням та перелічувальною інтонацією, тобто однорідність синонімізує компоненти. Сурядність не встановлює синонімічних відношень між поєднуваними компонентами, а, навпаки, підкреслює їх семантичну відмінність, несхожість» [Там само]. Отже, сурядні словосполучення є необхідною умовою для реалізації однорідності на синтаксичному рівні мови, а в площині комунікації – важливими її засобами, оскільки саме вони уможливають розширення інформативності речення як одиниці висловлення, пор.: *Троянди стояли у вазі – Ніжні й запашині троянди стояли у вазі; Учитель був справедливим – Учитель був справедливим, вимогливим, але добрим*.

Потенціал сурядного зв'язку, справді, вражає, адже за допомогою нього може бути не лише згероване словосполучення із відносно необмеженою кількістю конститuentів, а й виформовані різноманітні відношення в межах того самого словосполучення: *Будемо святкувати скромно, але в ресторані й з друзями; Можемо приготувати пиріжки з вишнями і яблуками та ще й з абрикосами, але не з полуницями*. Такі зразки засвід-

чують, з одного боку, семантичну строкатість сурядних словосполучень, а з іншого, – їхню здатність експлікувати різноманітні думки комуніканта, увиразнювати мовлення.

Виконуючи функцію однорідних членів речення, сурядні словосполучення є будівельним матеріалом для тропів як неодмінних елементів художньої образності. Найчастіше вони запроєктовані на ряди епітетів: *Як плавно і чисто струмує арпеджіо / Цих білих, маленьких, розгойданих ноток; І я мовчу, немов читаю книгу / Великих, тихих, лагідних тайн; Загрозливо стрясають небокраєм / Страшні, безшумні спалахи сузір'я* (М. Бажан); *Я вірю в кілометри – / обвітрені, задихані і злі* (Л. Костенко); *Як музику пустила босу / в гаку непевну, звабну ніч; Розгублений і зблідлий молочай, / зелені лиски стебел – білі чари* (І. Малкович). Чимало зразків із метафоричними зворотами: *Плачуть і моляться білі троянди; Криши, / ламай, / троци стереотипи* (Л. Костенко); гіперболічними конструкціями: *Я принесу на потребу всю себе / До крапельки, до трісочки, до дерева; Вони вищі від неба / І довші за ріки посули* (Ю. Манойленко); *Розтане віск – я в море упаду / і захлинуся морем, як тобою; Розкажу тобі думку таємну, / дивний здогад мене обпик: / я залишуся в серці твоєму / на сьогодні, на завтра, навік* (Л. Костенко). Сурядні словосполучення подеколи беруть участь і у творенні оксюморонних конструкцій: *А листя, опадаючи, мовчить, / Лиш дерево сплакне, як споночіє / В одну коротку, але вічну мить / Сльозою золотої безнадії* (Ю. Манойленко).

Невід'ємна ознака розмовного й художнього стилів – використання фразеологізмів та інших ідіоматичних зворотів. Вони є окрасою мовлення й художнього тексту та відіграють провідну роль у творенні експресивності. Під фразеологізмом розуміють «лексично неподільну відтворювану одиницю мови з двох чи більше слів, цілісну за своїм значенням і стійку за складом і структурою» [6, с. 851]. Відповідно до традиційного підходу, сталі вирази не належать до жодного типу словосполучень, однак очевидним є той факт, що ці сполуки мають первинну форму підрядних чи сурядних словосполучень, які згодом перейшли до класу стійких мовних одиниць. Сурядні словосполучення лежать в основі багатьох фразеологізмів: *не давати ногам та рукам спочину; бодай він не знав ні дна, ні покрийки; душею і тілом; і швець, і жнець, і на дуду грець; ні світ ні зоря*. Звертають на себе увагу конструкції зі службовими словами та вигуківими одиницями, поєднані сурядним зв'язком. Чимало таких спо-

лук трансформовані у фразеологічні одиниці, що репрезентують оригінальність мислення й світосприйняття людини: *зважити всі за і проти; так чи так; мабуть та нехай; ні бе ні ме; від і до; спасибі й простибі; то так то сяк; тик та мик*.

Висновки. Лінгвопрагматичний погляд на сурядні словосполучення ще раз засвідчив той факт, що «немає підстав для того, щоб до словосполучень відносити лише конструкції з якимсь

певним характером синтаксичного зв'язку, – наприклад, з підрядним зв'язком, – і не враховувати словосполучень з іншим – сурядним – типом зв'язку, які в такому разі взагалі не знаходять собі місця в системі синтаксичної науки» [4, с. 3]. Сурядні словосполучення домінують у генеруванні синтаксичної однорідності, стають одним із комунікативно-прагматичних інструментів посилення образно-експресивного тла дискурсів різної природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеєва С. Г. Природа однорідності та її співвідношення з сурядністю. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2005. С. 5–9.
2. Борковська І. П. Прагматичні значення слів, висловлювань та текстів. *Journal of the National Technical University of Ukraine "KPI" : Philology and Educational Studies*. 2015. №5 (II). С. 10–16.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник. К. : Либідь, 1993. 368 с.
4. Дудик П. С. Сурядні словосполучення: основні питання теорії. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / упоряд. А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет»*. 2019. Ч. 1. С. 31–37.
5. Загнітко А. П. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
6. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : Твори, 2020. 920 с.
7. Островська Л. Теоретичні проблеми синтаксису сучасної української мови : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 240 с.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.